

УДК 316.6:316.362.1–055.52

Кириченко Ольга Вікторівна*Рівненський інститут**Вищий навчальний заклад «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»***БАТЬКІВСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН**

У статті здійснено теоретичний аналіз проблематики батьківства як соціально-психологічного феномену. У публікації висвітлюються позиції широкого кола вчених з питань сім'ї та батьківства. Аналізуються батьківство та материнство, які виступають структурними компонентами інтегрального психологічного утворення «батьківство», описується структура батьківства та стадії його реалізації.

Ключові слова: сім'я, «батьківство», батьківство, материнство, відносини.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у нашій країні інститут сім'ї зазнає кризових трансформацій, які проявляються в першу чергу в дитячо-батьківських відносинах. Суспільство перебуває на етапі переосмислення цінності сім'ї та шлюбу, в результаті чого основною проблемою сім'ї виступає згортання її репродуктивної функції та функції виховання. Згідно з даними державної інформаційно-консультаційної служби статистики, за показником рівня народжуваності Україна посідає 186-те місце. Це дуже низький показник, наприклад, на 2018 рік у країні на 1000 жителів народжується 10,5 дітей. Коефіцієнт народжуваності у 2018 році становить 1,37 дітей на 1 жінку [10]. Загальними причинами прийнято вважати економічні, соціальні, психологічні та педагогічні проблеми сімей. Так, наприклад, складне матеріальне становище сім'ї, відсутність робочих місць, низький рівень медичного обслуговування, неготовність ставати батьками, несформованість або повна відсутність навичок виховання дітей та тощо виступають основними перешкодами на шляху формування сім'ї. Також слід зазначити, що в останні роки спостерігається тенденція зменшення народжуваності дітей у сім'ях (малодітність), а іноді повна відмова від народження дітей – відносини чайлдфрі (childfree – «вільний від дітей»).

Сучасні дослідження в рамках психології, соціології та педагогіки показали, що останнім часом спостерігається дефіцит батьківської любові, тобто ослаблення батьківської уваги до власних дітей. Сформована ситуація посилюється недостатнім рівнем психолого-педагогічної культури батьків, їх невмінням і небажанням усвідомлено та відповідально займатися вихованням своїх дітей. На думку дослідників (Н.В. Богачева, С.Ю. Девятих та ін.), в наш час на передній план внутрішньосімейних стосунків висувається подружжя, в той час як батьківство, соціальні зв'язки між батьками та дітьми стають другорядними. На наш погляд, важливим життєвим призначенням для подружжя виступає саме батьківство, а сформований та повноцінно функціонуючий інститут батьківства є показником цивілізованого розвитку суспільства. Вивченню поняття «батьківство» присвячені роботи багатьох дослідників (А.І. Антонов, С.І. Голод, І.С. Кон, Р.В. Овчарова та ін.), які вивчали батьківство в першу чергу як соціокультурний та соціально-психологічний феномен. Зазначені автори все ж вказують, що батьківство є і соціальним інститутом, тісно пов'язаним з інститутом сім'ї. Зарубіжні дослідники (М. Мід, К. Хорні, Н. Чодороу) розкривали батьківство як соціокультурний феномен, який потім детальніше вивчали окремо на прикладі батьківства та материнства. Сучасні проблеми батьківства виступають фундаментальними соціальними проблемами та потребують продовження глибокого системного дослідження як із точки зору специфіки даного феномену, процесу взаємовпливу та взаємозв'язку батьків із суспільством, так і в рамках розвитку феномену «батьківство» в майбутньому.

Метою нашої статті є теоретичний огляд проблеми батьківства як соціально-психологічного феномену.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці немає єдиного визначення поняття «сім'я», але в загальному вигляді «сім'я» визначається як мала група, оснований на шлюбі або кровній спорідненості, члени якої пов'язані спільним побутом, взаємною допомогою, моральною та правовою відповідальністю, фізичною та духовною необхідністю [7, с. 580; 14]. Сім'я – це один з найважливіших елементів соціального середовища, в якому формується та розвивається особистість [2; 13]. Сім'я являє собою багаторівневий соціально-психологічний феномен зі своїми нормами, традиціями, санкціями і умовами, що сприяють формуванню ідентичності людини. Сім'я не ототожнюється з поняттям «батьківство», якому належать функції репродукції та соціалізації дітей. В рамках процесу батьківства реалізуються ролі батьків, ролі батька та матері, дитини, сина, дочки, брата, сестри і так далі, кожна з яких має свій унікальний соціальний, правовий та економічний статус [6]. Феномен батьківства досліджується в комплексі: біологією, соціологією, педагогікою, психологією, медициною, економікою тощо. В першу чергу батьківство розглядають із біологічної позиції – як виконання людьми своєї репродуктивної функції і як варіант самореалізації батьків. На цій основі формуються первинні біологічні відносини, які визначаються кровною спорідненістю – «батьки–дитина». В рамках соціології прийнято виділяти три основні функції сім'ї та батьківства: репродуктивну, функцію забезпечення (матеріальна підтримка дітей) та соціалізацію [13, с. 23]. Дослідники (В.С. Садовська, Т.В. Христидис та інші) відзначають, що батьківство є особливою діяльністю, яка є соціально запропонованою та опосередкованою культурою, традиціями та суспільними цінностями. У зв'язку з цим феномен батьківства можна віднести до соціокультурної категорії, адже однією з головних соціальних потреб людини є потреба в самореалізації та продовженні себе в потомстві [2; 4]. У педагогічних дослідженнях основною функцією батьківства вважають виховну функцію, а також процес соціалізації. З точки зору сексології батьківство представлено у вигляді комплексу біологічних і соціальних зв'язків між подружжям і дітьми, основними функціями якого є процеси народження, виховання, залучення дитини до духовних, моральних та культурних цінностей суспільства. У психологічній науці довгий час батьківство розкривалось як метод турботи про дітей, тобто основним завданням батьків є спостереження за комунікативними знаками новонароджених, прагнення зрозуміти та задовольнити емоційні й фізичні потреби дітей. Батьки виступають першим соціальним середовищем розвитку дитини, яке забезпечує задоволення практично всіх потреб дитини, в тому числі потребу в любові та прихильності.

Батьківство і батьківські моделі поведінки вивчаються в різних аспектах, різними школами та напрямками у психології. В рамках психоаналізу (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Еріксон, Е. Фромм та ін.) основним завданням батьків вважається задоволення потреб дитини та збереження культурних цінностей. Підкреслюється важливість батьківської відповідальності, допомога в реалізації індивідуального потенціалу дитини. З позиції гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Бюлер та ін.) основною функцією батьківства вважається позитивне безумовне прийняття своєї дитини та забезпечення їй тепла та безпеки, що в комплексі сприяють повноцінному розвитку Я-концепції дитини й досягненню психологічної безпеки та благополуччя.

Вперше, у своїй роботі Т. Аренделла розкриває поняття «батьківство» не тільки в рамках практики виховання дітей, але і як місце батьків у соціумі. Надалі дослідники-психологи (О.Є. Алексеева, Т.А. Гурко, М.О. Єрміхіна, І.С. Кон, Р.В. Овчарова) розуміють батьківство як інтегральне психологічне утворення особистості (батька, матері), у тому числі сукупність ціннісних орієнтацій батьків, установок і очікувань, батьківських почуттів, стосунків і позицій, батьківської відповідальності та стилю сімейного виховання. Сучасні дослідники (Р.В. Овчарова, Т.П. Скрипкіна, Л.Р. Аптікієва, А.Х. Аптікієв, О.В. Кричевська, Є.О. Смірнова, О.В. Нестерова та ін.), спираючись на уявлення Е. Фромма, розуміють батьківство як складну систему, яка включає в себе два окремих компоненти: батьківство та материнство. Е. Фромм поділяв «батьківство» на батьківство та материнство та відрізняв їх умовністю та безумовністю прояву почуття любові до дитини. У своїй книзі «Мистецтво любові» [11] автор підкреслює безумовний характер материнської любові (позитивне прийняття дитини) і умовний характер

батьківської любові (любов, яку потрібно заслужити та легко втратити). Л.Р. Аптікієва, А.Х. Аптікієв, М.С. Бурсакова так само розглядають батьківство як окрему, самостійно функціонуючу систему, яка має свої стадії розвитку та розглядається у двох аспектах: батьківство й материнство. Материнська та батьківська любов є складовими частинами цілісного феномену батьківської любові. Батьківство та материнство є різними інститутами «батьківства» і мають свої специфічні функції залежно від соціокультурних чинників [4, с. 125]. На думку Г.С. Абрамової, батьківство необхідно розглядати як соціальні ролі і батька, і матері, освоєння яких є головним життєвим завданням розвитку людини в період дорослішання [1]. І.С. Кон визначає батьківство через систему взаємодоповнюючих компонентів: батьківські почуття, любов, прихильність до дітей; специфічні соціальні ролі та нормативні приписи культури; реальна поведінка, ставлення батьків до дітей, стиль виховання [3]. Такої ж позиції дотримується молода дослідниця А.І. Фрей, яка розглядає батьківство як певний соціальний інститут, представлений різноманітним ролями, статусів, норм, звичаїв, культурних традицій, комплексом соціальних дій [10]. А.Г. Харчев зі співавторами розглядає батьківство як відповідальність чоловіка та жінки перед суспільством за відтворення та збільшення ефективності суспільної життєдіяльності й як особливий тип поведінки, обумовлений двома моментами: батьківськими почуттями та соціальним обов'язком [12]. В батьківстві як у соціальному інституті є нагальна потреба. Виникнення батьківства як соціального інституту зумовлено необхідністю виживання, збереження потомства, забезпечення його дорослішання [5]. У загальному вигляді, материнство і батьківство можна розглядати як соціально-психологічну систему, яка являє собою емоційний та оціночний комплекс знань, уявлень та переконань про себе як про батька. На наш погляд, слід також підкреслити, що батьківство та материнство як компоненти інтегрального психологічного утворення «батьківство» виступають різними моделями реалізації своїх ролей (індивідуальні, гендерні та батьківські особливості й ролі). Також слід відзначити, що батьківство є соціальним інститутом та являє собою сукупність соціальних норм і правил поведінки батьків, в яких закріплені батьківські права та обов'язки, що виникають на підставі такого юридичного факту, як реєстрація народження або усиновлення дитини [5].

А.І. Антонов, І.С. Голод, А.Г. Харчев розглядають батьківство як соціальний феномен, який представлений в рамках генетичного зв'язку батьків і дитини і якому властива емоційна залученість, безумовна любов, почуття обов'язку, відповідальність [12]. А.І. Антонов виділяє чотири стадії реалізації батьківства [2, с. 80-81]:

- передбатьківство (подружжя обмірковують і планують стати батьками);
- репродуктивне батьківство (поява першої дитини, можливість появи другої дитини і т.д.);
- соціалізоване батьківство (виховання та соціалізація дітей). Треба відзначити, що саме по собі народження дитини не веде до виникнення сім'ї: дитина може бути і нерідною, але якщо вона виховується в сім'ї, вона є її членом. Таким чином, чоловік і жінка тільки тоді стають батьком та матір'ю, коли вони виховують дітей. Інакше кажучи, сім'я – це реалізація батьківської відповідальності за виховання дітей [14, с. 25];
- пробатьківство (поява онуків та їх виховання).

Таким чином, батьківство представлене як на суб'єктивно-особистісному рівні, так і на надіндивідуальному рівні, які одночасно є етапами формування батьківства [6, с. 27].

Н.Ю. Сіягіна зазначає, що реалізація батьківства залежить як мінімум від декількох факторів: соціально-економічний розвиток країни, матеріальний достаток окремої сім'ї, стан подружніх відносин, готовність до батьківства, зрілість особистості тощо. Становлення батьківства є складним особистісним процесом, який передбачає істотні зміни як у способі життя, так і в образі-Я, Я-концепції, трансформації подружніх відносин. Батьківство – це процес, який постійно змінюється як на рівні особистості (зміна структури та системи цінностей, установок у дитячо-батьківських відносинах), так і на рівні міжособистісних відносин (відносини між подружжям, між батьками та дітьми) [8].

В рамках системного підходу у структурі батьківства Р.В. Овчарова виділяє сім взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих компонентів [6, с. 22]:

1) Ціннісні орієнтири подружжя – це фундамент для створення сім'ї, представлений емоціями, почуттями, переконаннями та поведінковими шаблонами людей;

2) Батьківські установки й очікування – установки та цілі батьківства. Це установки подружньої та дитячо-батьківської систем, а також установки щодо образу дитини. Вказаний компонент об'єднує уявлення людей про себе як про батьків у цілому, уявлення про себе як про батьків конкретної дитини та ставлення до конкретної дитини як до своєї;

3) Батьківське ставлення – прояв емоційно-ціннісного ставлення, яке дозволяє здійснювати регулювання емоційної дистанції між подружжям і дітьми. Може проявлятися у прийнятті / відторгненні дитини, міжособистісній дистанції і т.д. В рамках цього компонента Р.В. Овчарова виділяє різні типи батьківських відносин (приймально-авторитарний тип, відштовхувальний тип, симбіотичний тип тощо);

4) Батьківські почуття – група почуттів (батьківська любов), яка виступає основою для формування емоційного благополуччя дитини, підтримки її психологічного благополуччя. Батьківські почуття – це ті почуття, які відчуває матір та/або батько при думці про дитину або під час контактування з нею. Найчастіше батьківські почуття є амбівалентними. Батьківська любов має вроджені біологічні компоненти, але в цілому батьківське ставлення до дитини є культурно-історичним феноменом, який знаходиться під впливом суспільних норм і цінностей.

5) Батьківські позиції. Проявляються в реальній взаємодії батьків з дитиною. Це система установок батьків, яка ґрунтується на їх уявленнях про батьківські ролі та образі ідеальної дитини.

6) Батьківська відповідальність. У загальному сенсі це комплекс, який проявляється у відповідальності перед суспільством і перед собою та характеризує ступінь зрілості особистості.

7) Стиль сімейного виховання. Об'єднує всі вище перераховані компоненти та виражається в установках по відношенню до образу дитини, в очікуваннях виконання ролі від подружжя, а також в уявленнях про можливі та найбільш ефективні способи взаємодії з дитиною. Справляє величезний вплив на становлення особистості дитини.

У підручнику Р.В. Овчарової [6, с. 197] були виділені характеристики батьківства за певними критеріями:

1) за формою: материнство і батьківство;

2) за структурою сім'ї: батьківство в повній сім'ї, із двома батьками; у неповній сім'ї, з одним батьком, материнська сім'я;

3) за ступенем споріднення: біологічне батьківство (батьки, які виховують дитину, є рідними для нього); соціальне батьківство (дитину виховують прийомні батьки); змішаний тип батьківства (в цьому випадку прийомним є тільки один із батьків, із другим же дитину пов'язують кровні узи).

Слід відзначити, що батьківство як соціально-психологічний феномен зазнає суттєвих змін. Прагнення до рівності гендерних ролей, прагнення до отримання освіти та просування по кар'єрних сходах призводить до того, що цінність батьківства конкурує з цінностями життєвої успішності в цілому і професійною успішністю зокрема. Рішення про народження дитини в сучасному суспільстві є наслідком усвідомленого вибору. В літературі все частіше описуються цілісні моделі батьківства [5]: природне батьківство, усвідомлене батьківство, альфа-батьківство, інтенсивне батьківство. Однак необхідно відзначити, що, незважаючи на трансформації в цінностях людей, існування різних форм сучасних сімей, ідеальною моделлю батьківства залишається модель повної сім'ї з кількома дітьми [2; 10; 13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумок вищезазначеному, слід підкреслити, що у психологічній науці прийнято трактувати феномен «батьківство» через категорії «материнство» та «батьківство», які, у свою чергу, розглядаються як особистісні утворення, що включають у себе соціальні ролі й культурні цінності суспільства та є базовим призначенням чоловіка та жінки. Батьківство – складний соціально-психологічний

феномен, який є як необхідною умовою забезпечення відтворення майбутнього покоління, так і компонентом особистісної сфери людини. Термін «батьківство» розкриває характеристики поведінки людини в сім'ї та суспільстві й є фундаментальним у соціально-психологічній літературі.

Феномен батьківства становить не тільки теоретичний, а і практичний інтерес. Діагностика та допомога сім'ї тісно пов'язана з виконанням батьками їх батьківських функцій, активною взаємодією батьків і дітей. Досліджування батьківства є неможливим у відриві від сукупності всіх особистісних характеристик батьків. Саме в батьківстві (материнство і батьківство) реалізуються важливі особистісні та соціально-психологічні потреби дорослих чоловіків і жінок. Якщо батьківство супроводжується нестабільною, конфліктною ситуацією, негативною емоційною атмосферою в сім'ї, то виховання дитини буде пов'язане зі специфічним, несприятливим розвитком її особистості, тому вивчення детермінант успішного батьківства є важливою психологічною проблемою та виступає основною перспективою наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. 6-е изд., перераб. и доп. / Г.С. Абрамова [Текст]. – М.: Академический Проект, 2003. – 326 с.
2. Антонов А.И. Кризис семьи и родительства // Проблемы родительства и планирования семьи – М.: ИС. РосАН, 1992. – 36 с.
3. Девятых С.Ю. Феномен родительства: социальный-психологический аспект / Монография: под ред. Сониной В.А., 2005. – 104 с.
4. Кон И.С. Ребёнок и общество: уч.пособие. – М.: Гуманит.издат.центр ВЛАДОС, 2003. – 336 с.
5. Луценко Э.М., Некрасов Н.И. К вопросу о понятии «родительство» и его сущности / Учёные записки ОГУ. «2 (58), 2014. – с. 124-127
6. Макушина О.П. Склонность к различным аддикциям в современной семье / Психологический журнал. №4. – 2011.
7. Ньюфелд Г., Матэ Г. Не упускайте своих детей – Режим доступа: <http://psykaleidoskop.ru/pdf/ROD/rod07.pdf>
8. Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен: учебное пособие. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведова. – 19-е изд., испр. – М.: Рус.яз., 1987. – 750 с.
10. Синягина Н. Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений – М., 2001. – 96 с.
11. Финансово-информационный портал – Режим доступа: <https://maanim.com/indexes/142544-naselenie-ukrainy>
12. Фрей А.И. Понятие психологической готовности к родительству в рамках современной психологии и педагогики – Режим доступа: <http://nauka-rastudent.ru/48/4402/>
13. Фромм Э. Искусство любить. СПб., 2001. – 256 с.
14. Харчев А.Г. Социология воспитания (О некоторых актуал. социал. пробл. воспитания личности). - М.: Политиздат, 1990. – 220 с.
15. Чернова Ж., Шпаковская Л. Молодые взрослые: супружество, партнерство и родительство / Laboratorium. Журнал социальных исследований. – СПб., 2010. – С. 19-43
16. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/>

УДК 37. 016: 73/76

Агєєнко Тетяна Анатоліївна

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

«ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО З МЕТОДИКОЮ ВИКЛАДАННЯ»: АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті досліджено актуальні проблеми фахової підготовки сучасного вчителя як творчої особистості. Проаналізовано теоретичні та методичні аспекти формування в майбутніх учителів початкових класів фахової компетентності – здатності керуватися набутими художніми знаннями та вміннями у власній самостійній творчій діяльності та готовність використовувати отриманий досвід у виховній роботі з учнями загальноосвітньої школи.

Ключові слова: образотворче мистецтво з методикою викладання, фахова підготовка, формування фахових компетентностей, естетичне виховання, творчий розвиток, компетентнісно зорієнтовані завдання.

Постановка проблеми. Головна мета реформи Міністерства освіти і науки – створити школу, у якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й вміння застосовувати їх у житті [6]. Концепція розвитку освіти «Нова українська школа» визначає випускників як: «освічених, всебічно розвинених, відповідальних громадян і патріотів, здатних до інновацій». Такого результату можна досягти шляхом упровадження компетентнісного підходу в практику роботи, починаючи з початкової школи